



basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA NTLHA (P1)

NGWANAITSEELE 2012

MADUO: 70

NAKO: 2 diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le 11.

DITAELO

1. Pampiri e, e arogantswe ka dikarolo di le THARO.
KAROLO YA A: Tekatthaloganyo (30)
KAROLO YA B: Tshosobanyo (10)
KAROLO YA C: Tiriso ya puo (30)
2. Buisa ditaelo TSOTLHE ka kelotlhoko.
3. Araba dipotso TSOTLHE.
4. Simolola karolo e NNGWE le e NNGWE mo tsebeng e NTŠHWA.
5. Thala mola morago ga karolo e NNGWE le e NNGWE.
6. Dinomoro tsa dikarabo di tlhagelele jaaka di ntse mo pampiring ya dipotso.
7. Tlogela mola mo magareng a dikarabo tsa gago.
8. Kwala sentle ka mokwalo o o buisegang.
9. Tlhokomela mopeleto le popego ya dipolelo.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTSO 1**

1.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Lekeišene la *Eesterus* le ikadile kwa botlhaba jwa motsemogolo wa Tshwane-a-Poulwe-a-Mabasa. Tota go ka twe Tshwane kwa botlhabatsatsi e felelela ka *Eesterus* ka nokana ya Moretele ... fela le yona le gompieno e sa ntse e tshwailwe gore ke Moreleta. Ga re itse yo o neng a kwala foo jalo, o ne a utlwile mang kae yo o leleme le sokameng go le kalo. Molelwane wa kwa borwa ke seporo sa ditimela tse di yang kana tse di tswang ditulong tse di jaaka Mashishing le *Lourenzo Marques* wa nako eo. Kwa bokone *Eesterus* o kura ka thabana nngwe ya dithaba tsa ga Mogale. Thabana e, e rapalala jalo go tswa botlhabatsatsi, e koroletse jaaka mokwatla wa tshukudu e lebile bophirima. Lekeišene le, le golela kwa botlhabatsatsi gonne ka fa ntlheng eo ga go na sepe se se le kgoreletsang; le taologa jalo go ya go fitlha fa gompieno go pharameng motse wa Mmamelodi.

Tsela e tona e e arolang motse o ka bobedi, e tswa ntlheng ya Tshwane, mme e felela kwa botlhabatsatsi jwa motse; ... e iphelela fela jaaka metsi a noka ya mošawa go lebana le fa gompieno go rakaletseng seteišene sa setimela – *Watloo*. Tsela e, ke yona e e tsamaiwang ke dibese mme ke yona yosi e tlhokomelwang. Ditselatselana tse dingwe tse di bapileng nayo le tse di e kgabaganyang, ga se tsa sepe. Ga di tlhokomelwe ke ope; ke ditselana fela tsa dinao. Dijanaga di di dirisa ka pateletsego. Karolo ya motse e e leng kwa bokone jwa tselakgolo e, e bidiwa *Riverside*; e nama go fitlha e ama dinao tsa thaba. Pele o fitlha kwa thabeng, karolo e e fa gare ga tselakgolo le thaba e bidiwa Matšhaeneng gonne go lebentlele la Motšhaena. Ena tota motho wa batho e ne e le Mojapane; sebe sa phiri e le matlho a a sekameng jaaka ngwedi o mošwa o tsholola pula. Ba mmitsa Motšhaena, ga tshwanela. Fa gare ga tselakgolo le seporo kwa borwa, ke Malntia gonne go le mabentlele a Maintia gona. Karolo e motho o tsenang ka yona go tswa Tshwane e bidiwa Gamponko – leina le le tserweng mo leineng la dikantoro tsa Mapodisi tse di neng di le koo.

Matlo a *Eesterus* ke a a ikagetsweng ke batho ba ba neng ba rekile ditsha mo pusong, mme ba tloga ba aga matlwana a ba neng ba a thapisetsa bangwe. Beng ba ditsha le matlwana a a mo go tsona, ba ne ba bidiwa boMmasetene le boRrasetene. Go matlo a samente le a mmu. Fa o le lesego o ka thapa diphaposi di le pedi. Ba ba thapileng diphaposi di le tharo ba a welwa. Bontsi bo thapile phaposi e le nngwe fela. Balelapa botlhe ba boba mo phaposing e. Ga go kgathatsege gore thari ya lelapa e aname jang; le pitlagana teng foo. Mo mosong go tsogelwa kwa mmileng gonne ke gona kwa go leng manno; le molao bana ba o sela gona mo mmileng mo. Bontsi ba matlo bo agilwe ka lepotlapotla go lebilwe madi a bahirisetswa fela; ka goo, le fa a ruletswe ka disenke, a rwele maje ka ditlhogo. Selemo fa dipula di tsorotla go lalwa go engwe ka dinao. Fa go phunyega kgwanyape, go hunaganwa ka fa tlase ga ditafole le malao; motho a tshwere mala ka diatla.

Go bua boammaaruri nna ga ke ise ke bone kolo epe go twe ke ya molora le matlakala. Matlwana a bopotelo mo bontsing jwa ditsha ke a mesima, mme a dirisiwa ke bagolo. Le bona ba a tsena ka kelotlhoko: ba le bantsi ba setse ba inotswe mo go ona ka ntata ya go phasumela dilo. Bana bona ba kotama mo thothobolong ya melora le matlakala.

Kwa tshimologong metsi e ne e le a didiba tse di epilweng mo diteng, gonne motse o ne wa runya ka bonako jwa mofero mo tshimong ya legola morago ga pula ya sephai. Kwa morago go ne ga nna le ba ba nnang le dithepe tsa metsi. Fa o batla nkgo ya metsi, o tshwanetse go kgaogana le peni. Go ne go ntse fela jalo mo *Eesterus*.

Mo mosong le mo tshokologong – selemo – gongwe mariga, letlhafula kana dikgakologo – mosi khuru! Fa o goroga o le moeng o tlaa akanya gore go thibile mouwane wa dira-ga-di-bonwe, ntekwane ke mosi wa dipaola tse di diketekete le ditofa tsa malatsha di se kae. Ga go na dipone mo mmileng gonne motlakase ga o itsiwe mono. Bosigo jwa teng, mogaetsho, bo goroga ka ponyo ya leitho. Fa bo goroga, o ipoloke gonne fa le phirima jalo beng ba motse ba tswa mo mengobong go simolola letsomo.

[*Matlhoko, Matlhoko, RM Malope*]

- 1.1.1 Tlhophisa karabo e e maleba ka go kwala tlhaka e e nepagetseng A, B, C kgotsa D.

Go tewa eng fa go twe 'motho wa leleme le le sokameng'?

- A Motho yo o sa kgoneng go bitsa maina sentle.
- B Motho yo o balabalang.
- C Motho yo o sa rateng puo.
- D Motho yo o bokgwabo. (1)

- 1.1.2 Ke ka ntlha ya eng fa boRrasitene le boMmasitene ba ne ba bidiwa jalo? (2)

- 1.1.3 Ke eng se se neng se dira gore bana ba tlaetlale le mebila? (2)

- 1.1.4 Naya dilo di le pedi tse di neng di diragalela batho ba Eersterus fa e le selemo. (2)

- 1.1.5 A go siame gore e re re le batho re bo re utswetsana? (2)

- 1.1.6 Maikutlo a gago ke afe tebang le bana ba ba ithusetsang mo dithothobolong? (2)

- 1.1.7 Fa o bona, a go ne go le matshwanedi gore boRrasitene le boMmasitene ba hirisetse batho matlo a maemo a a fitlhelwang mo temaneng? (2)

- 1.1.8 Fa o ne o le mongwe wa baagi ba tulo e, o ne o ka dira eng go fokotsa mosi o o neng o thiba jaaka mouwane? (2)

1.2 Leba setshwantsho se se latelang, mme morago o arabe dipotso.



[Setswana Tota, Serobatse ME le ba bangwe]

1.2.1 Tlhophisa karabo e e maleba ka go kwala tlhaka e e nepagetseng A, B, C kgotsa D.

Ditlhaka tse di ntshofaditsweng mo setshwantshong di a ...

- A kgabisa.
- B makatsa.
- C tsibosa.
- D kgalema.

(1)

1.2.2 Naya ditshwanelo di le pedi tsa botho kwa ntle ga e e neilweng mo setshwantshong.

(2)

1.2.3 Ke eng se puso e ka se direlang bana ba ba tlhagelelang mo setshwantshong?

(2)

1.2.4 Naya ditlamorago di le pedi tsa go aga mo lefelong le le tlhagisiwang ke setshwantsho.

(2)

1.2.5 Mme yo o rweleng kgamelolo o re supetsa eng ka ga se se diragalang mo lefelong le?

(2)

1.2.6 Sefatlhego sa mmui wa mafoko a a mo setshwantshong se senola maikutlo afe?

(2)

- 1.2.7 Fa o bona ke ka ntlha ya eng go tlhagelela bomme fela mo setshwantshong, e bile ba mekamekane le tiro ya mo gae? (2)
- 1.2.8 Ke seabe sefe se puso e ka se tsayang mo go tokafatseng matshelo a go buiwang ka ona mo temaneng le mo setshwantshong? (2)

PALOGOTLHE YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: TSHOSOBANYO**POTSO 2**

Buisa temana e e fa tlase ka kelotlhoko. E tlhagisa botlhokwa jwa boitekanelo jwa mmele, dijo le diritibatsi tse di ka koafatsang mmele.

ELA TLHOKO: O tshwanetse go dira tse di latelang:

- Sosobanya o dirisa mafoko a gago ka ga se mokwadi a se tlhagisang mabapi le **botlhokwa jwa boitekanelo jwa mmele**. Boleele e nne mafoko a a ka nnang 90.
- Kwala ka temana kgotsa ka dintlha.
- Tshosobanyo e se ka ya newa setlhogo.
- Kwala **palo ya mafoko** a o a dirisitseng kwa bokhutlong jwa tshosobanyo.

Mmele wa motho ke neo e e tshwanetseng go tlhokomelwa thata, bogolo jang fa motho a sa ntse a le monaana, e se re fa a gola a lelela kgama le mogogoro fa a tshabelelwa ke malwetse a mantsi a a ka bong a lekile go a tila bonolo. Go mosola go tlhokomela boitekanelo jwa gago. Boitekanelo jwa motho, a nonofile, bo thusa go lwantsha megare e e sa solofelwang e bile e sa batlege mo mmeleng wa motho.

Fa o batla go tshela o itekanetse, o nonofile ka dinako tsotlhe, o tshwanetse go ikatisa bonnye gararo ka beke ka gonne ikatiso e thusa go fokotsa bokete jwa mmele. Go botlhokwa go itshola o lapologetswe ka malatsi otlhe ka go nwa bonnye; digalase di le robedi tsa metsi ka gonne metsi le ona a thusa gape go fokotsa bokete jwa mmele wa motho. Tlhokomela go ja mefuta e e farologaneng ya dijo go tswa go mefuta e le meraro letsatsi le lengwe le le lengwe, e bong, dijo tse di sireletsang mmele mo megareng le mo malwetseng jaaka merogo le maungo, dijo tse di neelanang ka maatla jaaka borotho jo bo tletseng magweregwere, setampa, bogobe le reisi e e phifadu le dijo tse di agang mmele jaaka tlhapi, dinawa le mašwi.

Mafura ga a siamela boitekanelo jwa mmele ka gonne a tshwarisa kholeseterolo e bile a ka thiba methapo ya pelo mmele motho a feleetse a sule mofama wa letlhakore lengwe la mmele. Letswai le lentsi mo dijong ga le a siama ka ntlha ya fa le tshwarisa motho bolwetse jwa pelo le go tlhola bolwetse jwa madi.

Fokotsa go ja dijo le go nwa dino tse di nang le sukiri e ntsi ka gore di oketsa bokete jwa mmele e bile di tshwarisa bolwetse jwa sukiri.

Ga go mosola ope o o tliwang ke tiriso ya diritibatsi le go goga motsoko ka gonne di koafatsa mmele ka di tlhola malwetse a tshwana le kankere ya mafatla le ya makgwafo, bolwetse jwa sebete le go dira gore motho a je ditlhare ka meno.

[Makazine wa Metshameko, Ngwanaitseele 2011]

KAROLO YA C: TIRISO YA PUO**POTSO 3**

Sekaseka papatso e e fa tlase, mme morago o arabe dipotso.

Tsholofelo go batho ba ba nonneng!

Molemo o o gakgamatsang wa phokotso ga mmele

Dipilisi tsa go fokotsa mafura tsa banna le basadi.

EMISA MAFURA!

**Lefelo : Marekelo a Tlotlo
Mogala : 082 576 2222**

[Monate wa Setswana, DS Matjila le ba bangwe]

- 3.1 Tlhopha karabo e e maleba ka go kwala tlhaka e e nepagetseng A, B, C kgotsa D.

Kwa ntle ga go nwa dipilisi o ka fokotsa jang bokete jwa mmele?

- A Ka go robala.
B Ka go tlhola o ntse.
C Ka go ja.
D Ka go ikatisa. (1)

- 3.2 Ke eng se se bapatswang mo papatsong e? (1)

- 3.3 Mmapatsi o kaya eng fa a re 'Tsholofelo go batho ba ba nonneng'? (2)

- 3.4 Ke ka ntlha ya eng fa letshwao la kgakgamalo le dirisitswe mo mafokong 'Emisa Mafura!'? (2)

- 3.5 A polelo e e reng 'Dipilisi tsa go fokotsa mafura tsa banna le basadi' e tsaya letlhakore? (2)

- 3.6 Maikutlo a gago ke afe tebang le basetsana ba ba tlhagelelang mo papatsong? (2)

[10]

POTSO 4

Sekaseka khathunu e e fa tlase, mme morago o arabe dipotso.



[Lekwalodikgang la Naledi, 9 Diphilane 2011]

- 4.1 Tlhopha karabo e e maleba ka go kwala tlhaka e e nepagetseng A, B, C kgotsa D.

Mongongoregi mo go papetlana 1, o begile bopaki jwa gagwe kwa ...

- A kgotlatshekelo.
B mapodiseng.
C motšhotšhising.
D mmueleding.

(1)

- 4.2 Tiragalo e e mo khathunung, e ne e diragalela kwa kae?

(1)

- 4.3 Tlhalosa se se diragalang mo papetlaneng ya 1 le 2.

(2)

- 4.4 Monna yo o supang ka monwana mo papetlaneng 3 o senola maikutlo afe?

(2)

- 4.5 O tlhaloganya eng ka tiragalo e e mo papetlaneng ya 4?

(2)

- 4.6 A tota o ka tshwarisetsa motho go go leba ka molebo o o maswe?

(2)

[10]

POTSO 5

Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

'Ke rata go go lemosa sengwe ka ga Mokgaotsi, mogadibo. Sengwe se ke belaelang gore se ka tswa se na le seabe mo botshelong le mo maitsholong otlhe a ga Mokgaotsi ke gore ke kgorula ya ga mme, e bile ke mosimane a le esi mo gare ga tshetsanyana. Mo godimo ga moo, go nako e telele fa gare ga go tsholwa ga gagwe le Disele yo rotlhe re ne re itheile ra re ke gofejane. Mme ka ditiro tsa Modimo di feta botlhale jotlhe jwa motho, Mokgaotsi a goroga tota a sa solofelwa ke ope. Ka mabaka a, rotlhe re ne ra mo pepetletsa, mme ya nna lee le le ne le sa tshwanela go wela fa fatshe. Nko re di rwele fela ga di dupe. Re ne re sa itse gore e tlaa re la bofelo Mokgaotsi a dire mo go tlang seatla jaana.'

Mafoko a ga Mankgaki a baya Matsetsele pelo. Ee, a ne a nna setlhare se ka sona o neng a itshidila ditlhabi. Ya nna moitlamo o ka ona a neng a iphapa dintho; ya nna thari e ka yona o neng a ipelega. A namatshega. A gakologelwa gape gore kana Mankgaki ke ena a mo tsentseng mo tirong eo a leng mo go yona, mme a ikana go loma thata ka meno, go e somarela gore a se ka a duwa ke senkgwe le monna mo ganong.

Maragana teng a bana ba mpa ga a tsenwe. Mokgaotsi le ene o ne a na le kgang e o neng a e lotlegela, kgaitسادie Mankgaki. Mme ga go gake gore fa Mankgaki a ne a rata go gobelega, o ne a tlaa gobelega mang fa gare ga Matsetsele le kgaitسادie Mokgaotsi.

[Bo tsholwa bo le molelo, BM Malefo]

5.1 Tlhopa karabo e e maleba ka go kwala tlhaka e e nepagetseng A, B, C kgotsa D.

Go tewa eng fa go twe, 'Mafoko e ne ya nna setlhare se ka sona a neng a itshidila ditlhabi'?

- A Mafoko a, a ne a mo kgopisa.
- B Mafoko a, a ne a mo tsibosa.
- C Mafoko a, a ne a mo gakgamatsa.
- D Mafoko a, a ne a mo fodisa. (1)

5.2 Dirisa leina 'Mokgaotsi' mo dipolelong tse o di itlhametseng jaana:

- 5.2.1 Sedirwa (1)
- 5.2.2 Thui (1)

5.3 Nopola letlhaodi mo polelong e e latelang o bo o le dirise mo polelong e o itlhametseng yona.

Go nako e telele fa gare ga go tsholwa ga gagwe le Disele. (2)

5.4 Dirisa makgethi a a latelang mo dipolelong tse o di itlhametseng.

- 5.4.1 Sengwe (1)
- 5.4.2 Ope (1)

5.5 Fa tlhaloso ya maele a a latelang:

5.5.1 Go dira go tlala seatla. (1)

5.5.2 Go loma thata ka meno. (1)

5.6 Tlhalosa seane se se latelang:

Maraganateng a bana ba mpa ga a tsenwe. (1)
[10]

PALOGOTLHE YA KAROLO YA C: 30

PALOGOTLHE: 70